

ЛЕКСИКА

УДК 373:37.01

Алексєєва Л.О.,
кандидат педагогічних наук,
Бердянський державний педагогічний університет

ВИВЧЕННЯ ВИРАЖАЛЬНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ МОВНИХ ОДИНИЦЬ НА ОСНОВІ ТЕКСТУ

Українська мова нині характеризується своїми значно ширшими функціональними (стильовими, стилістичними та експресивними) можливостями. Особливо важливим видається розуміння мови не лише у зв'язку з орієнтацією на її комунікативну функцію, а й спрямування методичних пошуків на нове осмислення актів повідомлення через систему мовних та мовленнєвих виражально-зображальних засобів.

Проблему уживання учнями виражальних засобів мови у текстах різних стилів потрібно розглядати багатовекторно: розробка мовного компонента загальноосвітньої підготовки учнів (О. Біляєв, М. Вашуленко, І. Гудзик, Л. Мацько, М. Пентилюк та ін.); методичне обґрунтування змісту, форм і прийомів роботи над текстом (Ф. Бацевич, О. Караман, В. Мельничайко, М. Плющ, Г. Шелехова та ін.); збагачення словникового запасу учнів на різних етапах мовленнєвого розвитку (Н. Гавриш, Н. Голуб, Л. Кулибчук, В. Тихоша та ін.); культура мовлення (Н. Бабич, Б. Головін, Л. Мацько та ін.); емоційність, образність, оцінність, експресія мови і мовлення (В. Бадер, Є. Галкіна-Федорук, Г. Дідук, В. Новосьолова, М. Пилинський, О. Пономарів, Г. Ткачук, В. Чабаненко, та ін.); комунікативний аспект вивчення мови (С. Єрмоленко, Т. Котик, С. Омельчук, Н. Пашківська, О. Пономарів, М. Сулима та ін.); психологічні засади розвитку мовлення (М. Жинкін, І. Зимня, І. Синиця та ін.).

На сьогоднішній день питання про визначення змісту, структури, шляхів підвищення рівня усвідомленості учнями виражальних засобів мови недостатньо розроблено. Відкритою залишається проблема визначення прийомів навчання школярів вільному й творчому використанню виражальних засобів у мовленні.

Мета статті – звернення уваги на важливість постановки проблеми формування в учнів 5–7 класів вмінь і навичок сприймати, розуміти, аналізувати і відтворювати виражальні засоби у текстах різних стилів.

Спостереження за навчальним процесом, аналіз рівня знань, умінь і навичок учнів дали змогу зробити висновки про те, що деякі школярі не здатні у повному обсязі сприймати й оцінювати виражально-зображальний аспект мовленнєвого висловлювання, виникають труднощі при побудові діалогів, монологів, при написанні творів, переказів емоціонально-експресивного характеру. І як наслідок підлітки на все життя залишаються байдужими до пізнання виражальних засобів української мови і власного мовлення.

Поza увагою мовників залишаються такі питання: урахування комунікативно-діяльнісного, функціонально-стилістичного і соціокультурного підходів до навчання, які передбачають інтегрування в процесі навчання всіх видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо); використання інтерактивних методів навчання в роботі над виражальними засобами в текстах різних типів і стилів мовлення; застосування вправ і завдань на сприймання, розуміння (аудіювання), аналіз і відтворення виражальних одиниць мови в текстах різних стилів на уроках української мови; визначення місця роботи на уроках рідної мови для формування в учнів умінь аналізувати, сприймати, розуміти і відтворювати виражальні мовні засоби у текстах різних стилів; обґрунтування кількості виражальних одиниць у текстах для переказів для учнів 5–7 класів.

У навчанні мови використовуються тексти усіх стилів і типів, та об'єктом нашої уваги є тексти художнього, розмовного та публіцистичного стилів. Методичні підходи до тексту в останні десятиліття найтісніше пов'язані з пошуками ефективних шляхів розвитку мовлення, що передбачають не лише уміння розрізняти (сприймати) текст, а й користуватися ним, складати його. Змістовний текст на уроці мови – це один із шляхів до сприйняття природи виражальних засобів, оскільки він дає можливість цілісного, надійного погляду на це мовне явище. Текст виокремлює інформаційні, стилістичні функції мовних одиниць.

У мовознавстві текстом (лат. *textum* – зчеплення, з'єднання, тканина) прийнято вважати будь-який мовленнєвий твір (висловлювання). Цей термін позначає кілька мовних явищ:

- висловлене (чи написане) речення або сукупність речень (відрізок усного чи писемного мовлення будь-якого обсягу аж до цілого наукового, художнього, публіцистичного твору);

- будь-яка сукупність актів мовлення, створених носіями мови;

- процес розв'язання комунікативних завдань засобами мови (тема, основна думка, зміст, мовленнєва ситуація);

- об'єднана смисловим зв'язком послідовність одиниць мовлення: висловлювань, абзаців, параграфів, розділів;

- дає можливість простежити явище на інших мовних рівнях, у його природному, а не штучно підготовленому для пізнання вигляді [2, 147].

Різноманітність дидактичного матеріалу обумовлює зміст роботи з текстами у таких напрямках: збагачення активного (індивідуального) словничка виражальних засобів мови як основи розвитку мовлення і на цій основі – розвиток чуття слова, уваги до виражальної (стилістичної) функції фонетичних, лексичних, морфологічних, синтаксичних засобів мови; удосконалення умінь та навичок логічного та виразного читання як засобу активного залучення до зображально-виражальної сили художнього слова, вироблення оцінного ставлення до нього; спостереження над особливостями авторського, індивідуального стилю на рівні фонетичного, лексичного, морфологічного, синтаксичного засобів як умови осягнення ідейно-естетичної позиції автора.

Результати експериментального дослідження дають змогу сформулювати основні принципи організації роботи над виражальними засобами мови у текстах художнього, розмовного та публіцистичного стилів:

– тексти різних стилів сприяють розвитку емоційно-естетичної чутливості до слова, здатності самостійної орієнтації у сфері виражальних можливостей мовних одиниць;

– паралельне вивчення фонетики, лексики, морфології, синтаксису зі спостереженнями над зображально-виражальними функціями звуків, слів, словосполучень, речень у текстах художнього, розмовного та публіцистичного стилів виступають засобом розвитку естетичного мовного смаку, якісного збагачення мовної культури учнів;

– оцінне ставлення до мовних виражальних засобів на рівні фонетики, лексики, морфології, синтаксису сприяє розвитку чуття стилю, активізації ідейно-естетичного сприймання тексту.

Текст для роботи на уроці має бути невеликим (група закінчених речень, тісно пов'язаних за змістом, лексично і граматично). У ньому мають бути поетапно представлені виучувані мовні явища, відображена їх сутність. Текст має служити цілям пізнання, морально-психічному розвитку мовної особистості.

Увага до звукової організації тексту є важливою передумовою для сприймання літературного твору. При вивченні фонетичних явищ підбираємо тексти, які допоможуть “почути” музику слова, відкриють для учня таємниці чуття ритму, загострять чуття фонетичного слуху. Обираємо текст ритмізований, поетичний, розрахований на звучання.

При вивченні вимовно-фонетичних виражальних мовних засобів доцільно враховувати методичні принципи організації системи роботи з текстом. По-перше, це паралельне вивчення вимовно-фонетичних явищ зі спостереженнями над виражальними функціями звукових одиниць мови. Цей принцип виступає засобом розвитку емоційно-естетичної чутливості до слова, сприяє формуванню мовного смаку, удосконаленню мовної культури школярів; по-друге, оцінне ставлення до вимовно-фонетичних виражальних засобів мови активізує сприймання індивідуально-авторських засобів створення образу.

Віршована мова яскраво представляє чергування наголошених і ненаголошених звуків, повтори голосних (асонанс) та приголосних (алітерація), повтори однакових чи близькозвучних слів. Приголосні звуки надають відчутної прозорості звучанню, створюють тональність зворушеності, теплоти. Чергування складів, звукові повтори, звукові акценти, рими підкреслюють інтонаційно-ритмічне членування фраз. Ритм передбачає логічні наголоси, акценти на останніх словах рядка, він активізує поетичну інтонацію, викликає образність. Різномісний наголос чіткіше окреслює звукову організацію слів, показує фонетичну гнучкість, мелодійність мови. У звуковому сприйманні і відтворенні слова вирішальне значення має виділення організуючого складу.

При вивченні фонетичних явищ опорними мають стати наступні типи вправ: розрізнення звуків і букв, їх вимовляння (частіше хорове), виразне читання, усвідомлення значимості букви (значка, графеми) для вираження лексичного змісту слова; зіставлення звукової оболонки слів в українській, російській мовах; розвиток мовлення на рівні якісного збагачення словникового запасу, складання творчих робіт в усній та писемній формах на лінгвістичні теми тощо.

*** Проаналізуйте текст. Визначте, які звуки в них повторюються і які стилістичні функції виконують. З'ясуйте, як спосіб творення звуків впливає на виразально-зображальні можливості тексту:**

Осінній дисонанс

Небо скуйовджене і розколисане
Дрантя спустило на темні бори.
Сонного місяця сива лисина
Полум'ям сизим горить.

З ротатим, ридаючим риком
Вітри орди хмар несуть,
І ходить за їхнім криком
Бажання лягти і заснуть.

(В. Симоненко).

Колоритна лексика, характерне вживання слів із зменшувально-пестливими значеннями приваблюють учнів, стимулюють чітку артикуляцію звуків рідної мови. Відповідно регулюється правильне дихання при вимові, сила голосу, темп і тембр мовлення, викликаються до життя інтонаційні засоби виразності (наголос, логічні паузи, ритм), поліпшується фонематичний слух кожного учня.

Текст стимулює пізнання лексико-семантичних виразальних мовних засобів. У тексті розкривається діалектика багатозначності слова, лексичної полісемії. Чуття образності слова, уміння вилучити з нього додаткові набуті у тексті значення – це ті чинники, що пов'язані з якісними зрушеннями у сприйманні текстів різних стилів. “Слово, – наголошував О. Потебня, – оживає саме в реченні, лише речення, текст є реальним, тобто справжнім життям слова” [3, 17]. Робота над збагаченням мовлення виразальними засобами сприяє розвиткові мовного чуття. “<...> Слова несуть у мозок інформацію і впливають на його формування, розбудову процесів мислення, їх психофізіологічну основу. Отже, слову слід приділяти увагу і як засобу навчання, і як предмету вивчення, і як засобу формування розумово-психічного апарату людини” [1, 17].

Осягнення багатозначності слова дає ключ до розуміння всієї системи тропів у мові. Тропи (метафори, епітети тощо) треба розглядати не тільки як літературне, а й як лінгвістичне явище, оскільки воно базується на перенесенні, повороті (*tropus* – поворот) значення у двочленному порівнянні.

*** Творчий диктант на зміну в тексті мовних одиниць. Прочитати речення. Замінити виділені слова синонімічними словами-дублетами з довідки. Яку функцію виконує дублювання тотожних слів у художніх текстах?**

1. **Звучала** тужливим криком чайки кобза, піднімаючи на гребенях хвиль бентежний голос співака (За В. Скуратівським). 2. Білорі берези **висвічувалися** білизною стовбурів, шумували плетивом кіс (За Є. Гуцалом). 3. У словах козак,

чумак, хлібороб, кобзар відображено найголовніші сторони існування українського народу (За Н. Бібік). 4. Цей мотив звучить глибоко символічно, закликає всіх людей бережливо ставитися до землі, шанувати її, повертатися на землю своїх **батьків** (За М. Дмитренком). 5. Чи є вітер, чи нема його, а деревце, позеленівши, **дрожить**, наче холод і переляк увійшли в кожний листок (За М. Стельмахом). **Довідка.** Світилися, сяяли; тремтить-тріпоче; життя-буття; котиться-летить; батька-матері; видзвонювала-голосила.

У системі лексико-стилістичних завдань провідними є порівняння виражальних мовних засобів в авторських, літературних та фольклорних творах, самостійне визначення автора тексту; спостереження над інформацією (виділення голосом виражальних одиниць в реченні, тексті, визначення їх як частин мови, з розкриттям змісту); аналіз стилістичних відтінків-синонімів, антонімів, мотивований відбір їх у тексті; тлумачення виражальних одиниць за допомогою словника виражальних засобів мови та словника лексичного значення слова, ведення словника виражальних засобів мови, тлумачного словника, словника діалектної лексики; пояснення вибору заголовка; переклад на українську з російської та білоруської мови; усунення помилок лексичного характеру (неправильне розташування слів, вживання слова у невластивому йому значенні тощо); переказ та складання тексту власними силами з опорою на вивчені виражальні засоби мови (вимовно-фонетичні, лексико-семантичні, фразеологічні, словотворчі, граматичні засоби виразності); вільні диктанти тощо.

Як зазначає Л. Мацько, стилістика “ніби проростає через усі рівні мовної структури й обирає матеріал стилістично маркований або такий, що має стилістичні потенції” [4, 3]. Саме це завдання – сформулювати в учнів поняття про функції мовних засобів різних рівнів (від звука до речення) і вміння користуватися ними у власній мовній практиці – покликана реалізувати мовно-стилістична складова у шкільному курсі рідної мови. Адже глибокими є лише ті знання мови, які “трансформовані у стилістику цієї мови, у володіння мовою, в уміння і навички стилістично диференціювати мовний матеріал відповідно до потреб спілкування” [5, 4].

Вивчення морфології здійснюється на таких завданнях: спостереження, аналіз, співставлення, функціонування морфологічних одиниць, різні види перекладів, заміна лексичних, фразеологічних синонімів; виявлення словотворчих, граматичних виражальних одиниць у тексті, вмотивування їх; розрізнення змістової ролі мовної форми у зв'язку з ідейним наповненням образу; виявлення оцінних суфіксів в іменниках та інших частинах мови; складання текстів з опорою на авторські засоби виражальності (на рівні частин мови); логічне (виразне) читання, читання в ролях; складання творів-мініатюр за допомогою словника виражальних засобів мови; переказ тексту з опорою на основні морфологічні одиниці; редагування власних текстів тощо.

*** Уважно прочитайте текст, визначте тип мовлення. Яке сприйняття природи переважає в цьому уривку? Назвіть використані автором виражальні засоби. Зробіть порівняльно-кількісний аналіз**

емоційно забарвлених і стилістично нейтральних мовних одиниць. Знайдіть у тексті й выпишіть епітети, порівняння, синоніми та антоніми. Яку функцію вони виконують у тексті? Розберіть емоційно забарвлені слова за будовою:

Добре дихалося зранку в старому дубовому лісі. Повітря пахло зволженим листям, воно голубіло між стовбурами, і далина над верхівками дерев була кришталево чиста, кришталево дзвінка. Юрко йшов по стежині, що пролягала між заростями кінського щавлю, що світилася білим піском поміж великими, із тремкими краплинами в жолобках, лопухами, і в його душі було так само ранково й прохолодно, як у літньому лісі. Він радів, що сьогодні таки проснувся вчасно, що не очікував ні на батька, ні на матір, а подався сам до річки, щоб порибалити. Вудочка, як великий промінь, лежала на його плечі, вудочка обіцяла йому такі радощі, що в передчуті їх Юркові хотілося не йти, а бігти, не мовчати, а співати...

В дзеркало ріки дивилось і не могло на себе надивитись небо. Юрко закинув вудочку, і поплавець хитнувся посеред блакиті. На нього зразу ж сів метелик з жовтими плямами на крильцях і довго сидів, поки по воді не побіг вітерець і не поніс того метелика геть-геть на середину. Як добре, як щасливо було Юркові! (Є. Гуцало).

При вивченні словотворчих та граматичних виражальних мовних засобів доцільно враховувати такі методичні принципи організації системи роботи з текстами різних стилів: по-перше, текст при вивченні частин мови передбачає розвиток діалектичного погляду на мову, сприймання лексичного і граматичного значення слова сприяє удосконаленню навичок виразного читання та складання текстів власними силами; по-друге, паралельне вивчення частин мови зі спостереженням їх виражальних функцій у тексті виступає засобом збагачення культури мови, розвитку естетичного мовного і літературного смаків; по-третє, розвиток оцінного ставлення до виражальних засобів мови на рівні частин мови сприяє глибшому осягненню індивідуально-авторських засобів створення образу, формування інтересу до художніх текстів.

Таким чином, виконання завдань на добір виражальних засобів мови, пізнання і відтворення стилістичних особливостей тексту, цілеспрямоване спостереження, порівняння, складання власних текстів стимулюють самостійне мовлення, мобілізують чуттєво-мовленнєвий досвід учня і розкривають зв'язок мови з життям. Однак ця тема потребує **подальшого дослідження**.

Література

1. Білодід І. К. Мовознавча наука і школа / І. К. Білодід // Мовознавство. – 1976. – № 2. – 69 с.
2. Пентилюк М. І. Словник-довідник з української лінгводидактики / М. І. Пентилюк. – К. : Вища шк., 2003. – 367 с.
3. Потебня О. О. Естетика і поетика слова / О. О. Потебня. – К. : Вища шк., 1985. – 295 с.
4. Стилістика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.

Анотація

У статті висвітлюються методичні аспекти, пов'язані з роботою над уживанням учнями 5–7 класів виразальних мовних засобів у текстах художнього, розмовного та публіцистичного стилів, розглядається проблема відбору мовного матеріалу для предметів мовно-літературного циклу, оскільки опора на текст при вивченні виразальних одиниць дасть змогу учителю відійти від механічного викладу, стане джерелом методичної творчості, чинником потужного впливу на думку та мову учня.

Ключові слова: навчання мови на текстовій основі, текст, мовна діяльність, мовна особистість, типологія мовленнєво-комунікативних вправ із уживанням виразальних мовних засобів у текстах художнього, розмовного та публіцистичного стилів.

Аннотация

В статье освещаются методические аспекты, связанные с работой над употреблением учащимися 5–7 классов выразительных языковых средств в текстах художественного, разговорного и публицистического стилей, рассматривается проблема отбора языкового материала для предметов языковедческо-литературного цикла, поскольку опора на текст при изучении выразительных единиц, даёт возможность учителю отойти от механического изложения, станет источником методического творчества, весомым фактором влияния на мысли и на язык учеников.

Ключевые слова: обучение языку на текстовой основе, текст, языковая деятельность, языковая личность, типология коммуникативно-речевых упражнений с употреблением выразительных языковых средств в текстах художественного, разговорного и публицистического стилей.

Summary

Methodical aspects, which are connected with work of pupils of 5–7 forms on using of linguistic means of expression in art, colloquial and publicistic texts are investigated in this article. Methodical aspects, connected with influence of the subjects of the literary-language cycle on emotional-sensible sphere of teenagers are considered in article. Such questions as searching for the ways of the improvement of the lesson, development creative pupil's activity, emotional perception of the educational material, realization of their needs in intercourse are considered.

Keywords: communicative-occupative method of approach to teaching language; theory of language activity; typology of linguistic-communicative exercises with use of linguistic means of expression in art, colloquial and publicistic texts.

УДК 81'255.4:34:811.111

Згурська В.Г.,

викладач,

Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У РАМКАХ УКРАЇНОМОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Це дослідження присвячене перекладацькому аналізу структурно-семантичних характеристик юридичних термінів англійської мови під час їхньої передачі засобами української мови. Проблема вивчення структурних та семантичних особливостей англійськомовних лексичних одиниць юридичного характеру у перекладацькому аспекті